

SZÖVEGNYELVÉSZET VERSUS SZÖVEGELEMZÉS

KOCSÁNY PIROSKA

Dolgozatomban a kötet kérdései közül az elsőre összpontosítok: mik a (verbális) szöveg szövegszerűségének (textualitásának) kritériumai? A válaszban érvelni próbálok a szöveget kutató tudomány mint vagy nyelvtudomány vagy irodalomtudomány mellett, valamint e két tudomány tárgyának és e tárgy megközelítésmódjának következetesen tudatos elválasztása mellett, továbbá megkísérlem védelmembe venni azt az interdiszciplinárisan kutatható sávot, amely fontos és érdekes lehet mindkét tudomány számára.

A megválaszolandó kérdés egy további kérdést rejt magában: mit jelent a szövegszerűség (textualitás)? Van-e különbség, ha ezt kérdezem: mik a *szöveg* meghatározó kritériumai, vagy ha ezt: mik a *szövegszerűség* meghatározó kritériumai?

Induljunk ki abból, hogy a kétféle terminus nem egyszerűen egyfajta „tehetlenségi nyomaték” eredménye, vagyis hogy a szövegszerűség nem azért jelent meg a szöveggel foglalkozó kutatás szókincsében, mert a szöveg fogalmát természeténél fogva nem lehetett minden esetre megfelelő élességgel tisztázni. Ez esetben feltehetjük, hogy a szövegszerűség ténylegesen (a) vagy a verbális szöveg egy meghatározóan fontos sajátossága, amelyen kívül a szöveget azonban más dimenzióban is látnunk kell, (b) vagy pedig a verbális szöveget *is* meghatározó sajátosság, amely a verbális szövegen kívül további jelenségek jellemzője is lehet. Mindkét eset közelebbi vizsgálatához eikelhetetlen, hogy a szöveg fogalmáról is szóljunk.

(a) A textualitás mint a verbális szöveg EGYIK meghatározóan fontos sajátossága

A szöveg — hasonlóan a szó, a mondat vagy a jel fogalmához — a nyelvtudomány nyitott, heterogén megközelítéseket lehetővé tevő, nem definiálható alapfogalma, amelynek heurisztikus funkciója van. E fogalmak értelme és szerepe az, hogy az egyes elméleteken belül újra és újra megfogalmazódjanak, segítvén ezeknek az elméleteknek a produktivitását.

A szöveg másfelől, ha nem is definiálható, alapvető viszonylataiban azonban leírható. E viszonylatok egyike-másika a szöveggel foglalkozó egyes irányzatokban több, másokban kevesebb hangsúlyt kap, és a különbözőképpen súlypontozó szöveg-tanok az e viszonylatokra fordított figyelem alapján jellemezhetők, illetve el is választhatók egymástól. A szöveget alkotó viszonylatok ismert viszonyítási pontjai a következők: a beszélők, a tárgy, az idő, a nyelv, a jelentés, a szöveggel végrehajtott cselekvés, a szöveg önmaga, valamint a többi szöveg (intertextualitás).¹ A szöveg vizsgálatával foglalkozó tudományok történetében fellelhetők azok az egymást követő

irányzatok, amelyekben a korszak uralkodó szemléletmódjának megfelelően hol az egyik, hol a másik viszonyítási pont dominál. Így például — igen leegyszerűsítve — a DILTHEY nyomán kibontakozó, pszichologizáló szövegelemzés számára a szerző elképzeléseinek és élményeinek kibontása az elemzés feladata. A recepcióesztétika a befogadót fedezi fel. A strukturalizmus a nyelv és a jelentés szerepére támaszkodik, a pragmatikát természetesen a szöveg mint cselekvés érdekli, míg a neostrukturalisták a szöveget egyszerre tekintik önmagát szervező kódnak és kódolt üzenetnek stb.

Az a fogalom, amely minden szöveggel foglalkozó tudományban, bármely viszonyítási pontra összpontosítson is, ismét és újra tárgyalásra kerül, a szöveg belső szervezettsége, ismert szakkifejezéssel kohéziója, illetve koherenciája. Ezért a textualitás fogalmát a szöveggel foglalkozó vizsgálatokban tapasztalt előfordulás gyakorisága: e statisztikai vagy mennyiségi kritérium alapján a szöveg kohéziójával és/vagy koherenciájával is azonosítani lehetne.² Eszerint a kiinduló kérdésre adandó válaszban a kohézió és koherencia fogalmakat kellene tisztáznunk, ezek meghatározó kritériumairól kellene szólnunk.³

Aszerint, hogy a kutatás melyik tudományág felől közelítve, illetve milyen alapfogalmak birtokában jut el a szöveghez mint a tárgyahoz, a modern szövegkutatás története hagyományosan kétféle irányzatot különböztet meg; nevezük őket nyelvi rendszer központú, illetve szövegértelem központú irányzatnak.⁴ E kétféle irányzatban különbözőképpen súlypontoszva jelenik meg a kohézió, illetve a koherencia.

Ha a nyelvtudomány a kiindulópont, akkor a szöveg első közelítésre mint a mondatnál nagyobb nyelvi egység fogalmazódik meg. Az már a nyelvtudomány belső problémája, hogy ezt a nagyobb nyelvi egységet miképpen értelmezi. A szövegnek mint a nyelvtudomány lehetséges tárgyának „felfedezésekor”, e felfedezés lázában azonnal megfogalmazódott az az észrevétel, hogy az igazi, eredendően nyelvi jel talán nem is a mondat, hanem a szöveg, és a szövegből kellene kibontani a többi nyelvi egységet.⁵ Ez a követelés azonban végül is nem járt együtt az uralkodó nyelvelméleti alapok megváltoztatásának igényével, és a gyakorlatban a viszonyítási pont továbbra is a mondat maradt. A létrejövő szövegnyelvészet (más néven mondaton túli: transzfrasztkus grammatika vagy hiperszintaxis⁶) változatlanul a *langue*, illetve a kompetencia nyelvészete, a mondatokból létrejövő szöveg alkotását modellálja, annak szabályait és a nyelvi rendszerben megmagyarázható törvényszerűségeit kutatja. Ilyenek a névmáshasználat, a visszautalás és előreutalás lehetőségei, az ismétlés, az ellipszis, a kötőszók, az igeidők használata, a szórend és az emfázis szabályai, a kérdés és a válasz formái az egyes nyelvekben, hogy csak néhány példát mondjunk. E szabályok biztosítják a mindenkori szöveg kohézióját (=textualitását). Természetesen látnunk kell emellett, hogy a kohéziót sem pusztán szigorú értelemben vett grammatikai szabályok hozzák létre. Ha például a visszautalás névmással történik, kapaszkodhatunk egyes nyelvi szabályokba. (Például: Nem találom a *tollam*. Az előbb írtam *vele*). Ha viszont névszóval utalunk vissza, a kohézió alapja a világról való tudásunk. (Például: Ebben a házban lakik *Horváth Imre*. A *költő* jól ismeri a környékbelieket. — Ha valaki nem tudja, hogy Horváth Imre nagyváradi költőről van szó, nem tudja megfelelően rekonstruálni a két mondat összetartozását, hiszen azt is hiheti, hogy Horváth Imre és a költő két különböző személy.) Ráadásul a látszólag egyértelműnek tűnő névmásos utalások vagy szó szerinti ismétlések sem biztosítják mindig a kohéziót.⁷ A probléma hasonlít a nyelvtudományban jól ismert grammatika versus szemantika problémához, és egy moduláris felépítésű nyelvtudományban vélhetőleg kezelhetővé válik.

A „szöveg mint eredendően nyelvi jel” felfogásból következik másfelől az a lehetőség is, hogy a szöveget önálló értelemmel bíró, független nyelvi egységnek tekintsük. COSERIU szerint a tulajdonképpeni szövegnyelvészet éppen a szöveg önálló értelmét (Textsinn) kutatja.⁸ Míg a mondaton túli grammatika több mondat rendezett összefüggését (kohézióját) vizsgálja, addig az „igazi” szövegnyelvészet, a szöveg-értelem nyelvészete (Linguistik des Textsinns) számára a szöveg egy nyelvilag realizálódó önálló jelentés hordozója. A „szövegértelem nyelvészete” számára éppen ezért a szövegbeli összefüggések, a kohézió vizsgálata a szövegelemzésnek csak egyetlen mozzanata. Csak a kohézió megállapítása még nem juttat el a szöveg értelméhez.

Ezzel a „szövegértelem nyelvészete” azonban meg is szűnik nyelvészet lenni! Helyette szövegelemzéssel, interpretációval van dolgunk, amely nem a nyelvészet, hanem egyéb tudományok — elsősorban az irodalomtudomány — kompetenciájához tartozik. Ezeknek a tudományoknak a számára a szöveg természetesen olyan jelentéssel bíró egység, amelynek értelmét csak a langue-ban kodifikált jelentések és a szöveget alkotó kohézió szabályai alapján nem lehet kideríteni. Ugyanakkor e tudományok célja éppen a szöveg „értelmének” feltárása.

A szövegértelem nyelvészetének gondolata már magában rejti azt a termékennyé tehető dilemmát, amelyet az interpretációval foglalkozó irodalomtudomány, két lehetséges véglet között egyensúlyozva, egyre egyértelműbben kényszerül megfogalmazni önmagának. Ha a szöveg megértésénél nem támaszkodhatunk csak a szöveg (nyelvi) elemeinek jelentésére és azok kohéziójára, akkor meg kell tudnunk adni az egyéb, az értelmezés/elemzés számára döntő információk forrását is. E források között a modern irodalomtudomány (is) a beszélőket, a kontextust fogja megnevezni, s a recepcióesztétika térhódítása óta elsőként a befogadót, az ő aktivizálható tudását, a világról való ismereteit, a szöveg alapján keletkező asszociációit veszi számításba. E lehetőséget radikalizálva a szöveg értelmezésében meghatározóvá válhatnak a beszélők — miközben a szavak jelentését változatlanul a nyelvnek mint objektív tényezőnek tulajdonítjuk. A rögzített szöveg önmagában, a folyamatos beszédbeli visszacsatolás lehetősége nélkül úgy jelenhet meg, mint a mindenkori befogadó értelmezésének függvénye, ily módon elveszítjük a mindannyiunk számára közös megértés alapját — ugyanakkor a hétköznapi gyakorlat és a szövegelemzést célként megfogalmazó tudomány kénytelen ragaszkodni ahhoz az alapvető tényhez, hogy a szövegeket (többekévesb) mégis mindannyian helyesen megértjük. A szöveggel foglalkozó elemző tudománynak — legyen az a szövegértelem nyelvészete vagy irodalomtudomány — nyilvánvalóan ezt a termékeny dilemmát figyelembe véve kell tárgyához közelítenie.

Mindezzel már körülhatároltuk a verbális szöveggel foglalkozó két tudományt: egyfelől a kohéziót kutató, moduláris felépítésű nyelvtudományt, másfelől a szövegértelmet kutató interpretációt.

Az önálló értelmi egységként felfogott szöveg gondolata törvényszerűen vezet oda, hogy a kohézió mellett (helyett) megjelenik egy globális belső rendező elv szükségsszerűsége. E globális belső rendező elvet nevezik koherenciának. A koherenciának még kevésbé van világos és egyértelmű leírása, mint a kohéziónak. Ez utóbbit legalább az egyes nyelvekben bizonyos nyelvi szabályokhoz lehetett kötni. De miben és hogyan nyilvánul meg a koherencia?⁹ Értelmezéséhez célszerűnek tűnik a „szöveg” leírásához még egy további szempontot hozzáfűzni, tudniillik a szöveg rögzített (írott) voltát. Amit elemzünk, az nyilvánvalóan a rögzített szöveg lehet.¹⁰ Mégis, a rögzítés, az írásbeliség csak szükséges, de nem önmagában meghatározó sajátága a verbális szöveget elemző tudományok tárgyának. A leírt szöveg ugyanis az elemző számára

globálisan adott egész. Az interpretáció során éppen ezt az „egészet” akarják kutatni, és éppen erre az „egészre” érvényes a koherencia kritériuma. Itt érhető ismét tetten a nyelvészet és az irodalom, e két, a verbális szöveggel foglalkozó tudomány éles elkülönülése. Míg a nyelvtudomány a szöveget mint képződményt vizsgálja a BÜHLER-i Sprachgebilde értelmében, addig az irodalomtudomány (valamint a COSERIU-féle interpretatív, a szöveg önálló értelmét kutatni kívánó „Linguistik des Sinnes”) az „egészként” felfogott, leírt, elemzendő szöveget szükségszerűen „műnek” (BÜHLER: Sprachwerk) tekinti. A „mű” feltétlenül strukturált, éppen ezért is mű. A koherencia valójában a szöveg(mű) strukturáltságával azonos.¹¹

Az izgalmas kérdés az, hogy hogyan strukturált a szöveg, illetve hogy miképpen fedezük fel az interpretáció során a mindenkori szöveg strukturáltságát = koherenciáját. Ebben kell a szöveg és a beszélők/a kontextus együtt-, illetve egymásra hatására támaszkodnunk. Csakhogy mégha megengedjük is, hogy az egyes szövegek strukturáltságát/koherenciáját külön-külön szövegjelenségek alapján és más-más módon fedezhetjük fel, ezekről a módokról és szövegjelenségekről semmiféle *kimerítő* leírást nem adhatunk. A szövegek és velük együtt a koherencia megvalósulásának módozatai végtelen, vagyis nyitott halmazt alkotnak. Így az egyes szövegek értelmének feltárására = interpretációjára lehetnek átmeneti modelljeink, de nincsenek axiómáink és szabályaink. Ismert dilemma az interpretáció során a vizsgált tárgynak és a vizsgáló subjektum háttérismereteinek összefonódása, illetve elválaszthatatlansága is. Ezt az összefonódást az elemzés során lehetőség szerint tudatosítanunk kell, de a háttérismeretet mindenképpen pozitív lehetőségként kell kiaknáznunk az interpretáció számára. Éppen a kumulálódó interpretatív tapasztalat és a benne foglalt háttérismeret az, amelynek birtokában a „szövegmű” értelmezésére vállalkozhatunk. A szövegértés, illetve szövegelemzés éppen ezért mindig etikai kérdés is abban az értelemben, hogy megtettünk-e mindent a lehetséges maximális interpretatív tapasztalat elnyerésére. Ehhez szorosán hozzátartozik annak tudomásulvétele is, hogy a mindenkori szöveg megértése/interpretációja önmaga is folyamat, nem lezárt, nem végleges.¹² Ez egyúttal az a pont, ahol a szemiotikai szövegtanok halmozott vizsgálati szempontjai és az úgynevezett szemiózis modelljében az összes (?) összetevőnek a vizsgálatba való bevonása kísérletként jóváhagyható, tudniillik figyelmeztetheti az elemzőt, hogy mi mindenre kell/lehet gondolnia. Magát a mindenkori elemzést azonban a szemiotikai modell sem modellálja, mert bár megadhatók (és meg is adandók) bizonyos szempontok, a közülük való választás, a súlypontozás és a kombináció a mindig más szöveg és az interpretáló mindenkori egyéni értelmezésének függvénye, és az értelmezés során alakul ki.

Bármennyire élesen elválik is egymástól az összekapcsolás és a kohézió szabályait kutató (nyelv)tudomány és a szövegmű koherenciájának/strukturáltságának felfed(éz)ésére törekvő (irodalom)elemzés, mégis volt a szöveggel foglalkozó tudományok történetében egy korszak, amikor úgy tűnt, hogy a két eljárás közelíthet egymáshoz. A közeledés alapját éppen a strukturáltság fogalma szolgáltatta, és ezzel együtt az a reménység, hogy a nyelvészet a maga eszköztárával biztosítja a minden szövegműben meglévő strukturáltság alapjainak szabályszerű feltárását. Ez az időszak a 60-as és 70-es évekre esik. Akkorra az irodalomtudományban elméleti problémaként fogalmazódik meg az irodalmi (poetikus) szöveg, illetve nyelv és a nem irodalmi szöveg, illetve nyelv közötti különbség máig megoldatlan kérdése. Ezzel együtt a bontakozó recepcióesztétika hatására a megelőző korszak „helyes” és „a műalkotáshoz méltó” interpretációja helyett a tényleges befogadás, a recepció kérdései kerülnek előtérbe.

Ugyanekkor a strukturalista poétikák az interszubsztívitasra és az elemzés rekonstruálhatóságára összpontosítanak. A nyelvtudomány érdeklődése ezzel egyidőben a mondatgrammatika kérdései felől egyre inkább a „nyilatkozat” értelmének, jelentésének, cselekvés jellegének vizsgálata felé fordul. Ez az úgynevezett pragmatikus fordulat korszaka. Nem véletlen tehát, hogy mindkét tudomány várakozással tekint a másikra.¹³ Valódi együttműködés azonban nem jön létre. Az irodalomtudomány központi kérdése a szöveg (egyedi, egyszeri) műalkotás jellege, a nyelvtudomány viszont a szövegben nyelvi tényt lát, és érdeklődését a szövegalkotás általános szabályai kötik le, az egyedi, egyszeri szemhatárán szükségszerűen kívül marad.

Mindenesetre erre az időre esnek a szövegtannak mint tudományágnak önmagát meghatározó kísérletei, a transzfrasztikus grammatika első komolyabb lépései és bizonyos, többnyire rövid lélegzetű irodalmi alkotásokon végrehajtott, a közösség számára rekonstruálható lépésekből álló, nyelvi jellegű szövegelemző kísérletek. E kutatások a nyelvtudományt megítélésem szerint annyiban gazdagították, amennyiben a transzfrasztikus grammatika kereteiben maradtak. A szövegelemző kísérleteknek az irodalomtudományra és a pszichológiára vonatkozó hatásait nem tudom megítélni, de úgy vélem, ha tudomásul vették őket, tapasztalatként nem lehettek haszontalanok. E korszak fontos terméke többek között a narratológia mint tudományág.

Ha az irodalom- és nyelvtudomány között a szöveg kutatásának céljával mégis megpróbálunk keresni egy interdiszciplinárisan megközelíthető területet, annak indoklásához célszerű még egyszer visszatérnünk a szöveg mint mű értelmezéséhez. SCHLEIERMACHER és nyomában az irodalomelméleti hagyomány a *mű* három kritériumát sorolja fel. Ezek szerint minden mű(alkotás) egyfelől strukturált, másfelől valamilyen műfajhoz tartozik, és harmadik tulajdonságaként individuális, egyszeri kompozíció saját stílussal.¹⁴ E harmadik tulajdonság nem közelíthető meg semmilyen más módon, csak az interpretáció során. Az egyéni és a különös kategóriája között éppen az a különbség, ahogy M. FRANK kifejti, hogy a különös besorolható az általános lehetőségei közé (mint például az egyes mondat a mondat általános fogalmához), az egyéni azonban az általánossal összemérhetetlen.¹⁵ A műfajhoz és ezzel együtt a szövegtípushoz vagy a stílusregiszterhez (bizonyos meghatározható és adott esetben kötelező nyelvhasználati szabályrendszerhez) való tartozás, az abban és általa való nyelvi megjelenés viszont nem az egyedi, hanem az általános kategóriájához kapcsolható. Ezeknek a tárgyaknak a vizsgálatában adva van a lehetőség az irodalomtudomány, a pszichológia, a társadalomtudományok, a nyelvtudomány együttműködésére. Az együttműködés egyúttal szükséges is, és a kutatás csakis az említett tudományok együttműködése révén lehet eredményes.

A verbális szöveggel való foglalkozásnak eszerint pillanatnyilag háromféle módját látom. Az egyik a moduláris felépítésű nyelvtudomány, amely fel tud és fel akar tenni olyan kérdéseket, amelyek a mondat határain túlmutatnak. A másik az etikailag megméretett interpretáció, amely (elsősorban) az irodalomtudomány domíniuma. A harmadik a szövegtípusok interdiszciplináris vizsgálata diakrón, illetve szinkrón szempontból. Amit eddigi szövegtani témájú dolgozataimból jelenleg is vállalni tudok, azok kiindulópontja ennek a hármasságnak a tudatosítása és e három lehetőség konzekvens megkülönböztetése volt.¹⁶

Míg a nyelvtudomány keretet és megoldásokat tud nyújtani a mondaton túli, transzfrasztikus grammatikaként felfogott szövegnyelvészetnek, addig az irodalomelmélet változatlanul keresi az interpretáció keretét. Feltétlenül egyetértek CLEMENS KNOBLOCH kritikájával a modern irodalomelmélet egyik legbefolyásosabb ágáról, a

hermeneutika hagyományait is magába ötvöző *radikális* neostrukturalizmusról. A radikális neostrukturalizmus szerint a szöveg jelentése a beszélők által jelentéssel felruházott szövegegészre mint ön maga kódjára támaszkodva bontható ki, és a szöveg minden egyes nyelvi elemének megváltoztatása a kódnak tekintett szövegegész (texte général: J. DERRIDA) előre meg nem mondható változását hozza magával. Ennek a nézetnek súlyos következményei vannak. (a) Elmossa a különbségtételt, illetve a különbségtétel fontos és kívánatos voltát a nyelvi tudásunk és a világról való tudásunk között, ami pedig minden jelentéselemzés sarkalatos pontja. (b) Az olyan kód, amely a saját értelmén kívül semmi mást nem kódol, már nem kód. (c) Egysíkúvá egyszerűsíti a ténylegesen működő jelentéselemzések három teljesen különböző lehetőségét: azt a tényt, hogy az értelmi, jelentésbeli különbségeket, még az árnyalatbeli különbségeket is, végül is a mindannyiunk számára közösen *adott* megértés során vissza tudjuk vezetni vagy a szövegre vagy a kódra vagy a beszélők szerezére és szándékára. E három dimenziót a texte général-ról való felfogás, amely minden egyes szöveget a különbözőségi kategóriájával határoz meg, és ön maga kódjának tekint, sajnálatos módon elveszíti.¹⁷

(b) A textualitás mint a verbális szöveget IS meghatározó sajátosság

Hogy napjainkban a szöveg fogalmán nem csak a verbális szöveget értjük, annak több előkészítő oka is volt.

Az egyik, hogy a szöveg mint önálló értelemmel bíró nyelvi egység kényszerítette a kutatást a nyelven kívüli tényezők figyelembevételére. Ezzel adva volt a lehetőség, hogy a szövegszerűséget általánosabb értelemben kezdjék használni, minden kommunikációtípusra alkalmazva.

A másik indíték a nyelv mint jelrendszer és az egyéb jelrendszerek közötti párhuzam volt. A szemiotika számára kézenfekvő lépés, hogy a szemiotikai rendszerek etalonjának tekintett nyelvet az egyéb szemiotikai rendszerekre is alkalmazza. Ha a mítosz, a képzőművészet, a divat, az építészet, a film szemiotikai rendszerként — tehát „nyelvként” — fogható fel, akkor ezek mindenkor realizálódása nyilvánvalóan „szövegnek” tekinthető. Hogy e „szövegek” szövegszerűsége miképpen viszonyul a verbális szövegek esetében használt szövegszerűség fogalmához, arra az ezt a kitágított és metaforikus szövegfogalmat használó kutatók képviselőinek kell választ adniuk.

E kérdéshez befejezésül még egyszer idézem CLEMENS KNOBLOCHOT, akinek a véleményét megszívlelendőnek tartom. KNOBLOCH nem tartja célszerűnek, hogy minden jelelfordulást szövegnek tekintsünk. A szövegszerűséget a tudás társadalmi megőrzéséhez köti, és hangsúlyozza, hogy a szövegek újra és újra lehetséges aktualizálása és recepciója csak azért eredményezheti a tudás rekonstrukcióját és folyamatos újraszerveződését, mert a szövegek ténylegesen a tudás társadalmi megőrzésének tulajdonságával rendelkeznek. Ettől, mint mondja, még igaz marad, hogy a szöveg értelmének rögzítése szemantikailag bizonyos értelemben relatív, valamint hogy rá van utalva a befogadó aktivitására. A KNOBLOCHTÓL javasolt szövegszerűségfogalom a nem nyelvi jelrendszerek szövegszerűségét sem kérdőjelezi meg, csupán problematikusabbá teszi. A divat vagy az építészet, mondja KNOBLOCH, felfogható ugyan szemiotikai rendszerként, az öltözéknek vagy az épületeknek lehet jelértéket tulajdonítani, de semmi sem gátolja meg, hogy valaki (például egy későbbi korban) a jeleknek *egészen*

más értelmet tulajdonítson, mint a *konvencionális*. Éppen ez az viszont, ami miatt e rendszerek „nyelv” mivolta épp oly kérdéses, mint szövegszerűségük.

A szövegek készítetik a befogadót, hogy aktívan mozgósítsa a szövegtől független, de a szöveg által aktualizálódó háttérismereteit — miközben maguk a változó értelmezéseket túlélve (részlegesen) megőrződnek. A szövegszerűség ebben a felfogásban „egy komplex jel értelmének fokozatos kirajzolódása e jel eredeti használatának körülményeivel szemben”.¹⁸ Egy ilyen értelmű meghatározással, véli KNOBLOCH, feloldható lehet az az ellentmondás, hogy a szövegfogalomról egyfelől úgy gondolkodunk, mint egy jelentésegység megvalósulásáról, másfelől viszont a szöveg önmagában álló, az értelmezéstől független, rögzített dokumentum.

Jegyzetek

1. Hasonlóan: Clemens KNOBLOCH: Zum Status und zur Geschichte des Textbegriffs. In: *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 77. 1990. 69.
2. Hasonlóan: BEAUGRANDE, Robert Alain de—Wolfgang Ulrich DRESSLER: *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen, 1981. HALLIDAY M. A. K.—R. HASAN: *Cohesion in English*. London, 1976. A későbbi szakirodalom szívesebben gondolkodik a konnexitás-koherencia-kohézió hármasságban. E rövid eszmefuttatásnak nem célja e fogalmak tárgyalása, a cél a képviselt „frontvonalak” rövid és lehetőleg egyértelmű kijelölése. Ez talán mérsékelhető lehet a dolgozat szövegnyelvészeti közhelyeire.
3. Amivel persze csak tovább görgettük magunk előtt az alapvető kérdést, hiszen mind a szöveg, mind a szövegszerűség, mind — mint látni fogjuk — a koherencia/kohézió is bizonyos értelemben heurisztikus fogalom.
4. Némileg másképp: BRINKER, Klaus: *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin, 1985. 14 kk.
5. Vö. P. HARTMANN „originäres sprachliches Zeichen” fogalmát a szövegre vonatkoztatva; uő. Texte als linguistisches Objekt. In: STEMPER, W.—D. (ed.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München, 1971. 10.
6. A transzfraszitikus, vagyis mondaton (l. Phrase) túli grammatika fogalmát Eugenio COSERIU vezeti be: *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen, 1981. A hiperszintaxis fogalmát B. PALEK használja: Textverweis (Cross-Reference). Ein Beitrag zur Hypersyntax. In: DRESSLER, W. (ed.): *Textlinguistik*. Darmstadt, 1978. 167—184.
7. L. ehhez M. BIERWISCH híressé vált recenzióját: Rezension zu Z. S. Harris. In: IHWE, J. (ed.): *Literaturwissenschaft und Linguistik*. Frankfurt a. M. 1971. I. 141—154.
8. L. i. m.
9. A kohézió és koherencia fogalmaknak nyelvészeti, illetve úgynevezett procedurális szemantikai és/vagy kognitív pszichológiai magyarázatot ad BEAUGRANDE—DRESSLER: i. m.
10. A beszélt szöveg elemzésével foglalkozó, napjainkban egyre szélesebb körben művelt tudomány — a német nyelvterületen Gesprächsanalyse — első feladata éppen a szöveg rögzítése, éspedig nemcsak a hanganyag vagy a hang- és képanyag rögzítése, hanem egyenesen a magnó- és/vagy videofelvétel transzkripciója. Ezzel a vizsgálat tárgya lezárt egésszé válik, az értelmezőnek lehetősége van — sőt elvárják tőle —, hogy egyes megállapításait a szövegegészen belül, folyamatos visszacsatolásokkal és előreutalásokkal tegye stb. Ezzel a Gesprächsanalyse — ha célját és eredményeit jól értelmezem — tipikusan interpretatív foglalatosság, mint ilyen, nem tartozik a nyelvtudományhoz, viszont szorosan érintkezik az interpretatív, a szöveg értelmét kutató szövegtani próbálkozásokkal.
11. BÜHLERT idézi KNOBLOCH: i. m. 77.
12. Az interpretáció etikájára az interpretáció szükségszerű befejezetlenségének bemutatásával hivatkozik Manfred FRANK: Was heißt „einen Text verstehen”? In: Ulrich NÄSSEN (ed.): *Texthermeneutik. Aktualität, Geschichte, Kritik*. Wien, Zürich usw. 1979. (UT 961). 77.
13. Hasonlóan lásd KNOBLOCH: i. m.
14. SCHLEIERMACHERT idézi M. FRANK: i. m. 63.
15. I. h.

16. Jelen kötet számára a következő korábbi munkáimra hivatkozom: Sarah Kirsch, *Hirtenlied. Versuch einer semantischen Analyse*, *Német Filológiai Tanulmányok* 1977. 115–130; Az aforizma mint szövegtípus, *Studia Poetica* 1985. 59–74; Aphorismus, Reflexion und Fragment als Texttypen. Ein Versuch über Lichtenbergs Kurzformen, *Német Filológiai Tanulmányok* 1985. 85–94; Ein-Satz-Texte als Werturteile, *Germanistisches Jahrbuch* 1986. 137–148; Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészete? *Filológiai Közöny* 1989. 26–43; Aphorismus und Antithese, *Germanistisches Jahrbuch* 1988. 256–269; A stilisztika útja, *Helikon* 1989. 454–475; Stilik – Textlinguistik – Übersetzungswissenschaft, *Germanistisches Jahrbuch* 1990. 270–288; Az IS és a CSAK szövegteremtő szerepben, *Nyr.* 1991.; Spruchweisheiten als rhetorische Fragen, BARTHA M.—BRADR SZABÓ R. (ed): *Von der Schulgrammatik zur allgemeinen Sprachwissenschaft. Beiträge zur Gedenktagung für Professor János Juhász*. Budapest, 1991. 109–122; Horváth Imre: Virágok mestersége. A nagyváradi költő aforizma kötetének nyelvi elemzése, *Magyar Nyelvjárások* 1992. (megjelenés előtt).
17. KNOBLOCH: i. m. 81.
18. KNOBLOCH: i. m. 82 k. Az idézet németül: In diesem Sinne wäre Textualität die graduelle Profilierung eines komplexen Zeichensinnes gegenüber den Umständen seiner ursprünglichen Verwendung. Mit einer solchen Axiomatik ließe sich der Widerspruch aufheben und bearbeiten, der darin liegt, daß der Textbegriff einmal von der vollen „Realisation eines Sinnes“ her gedacht ist, zum anderen aber gerade eine realisationsunabhängige Dokumenteinheit bezeichnet.